

Aleksandra Siuciak

Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku

Forum Bibliotek Medycznych 6/1 (11), 238-265

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mgr Aleksandra Siuciak
Malbork – MZam.

BIBLIOTEKA MUZEUM ZAMKOWEGO W MALBORKU

Abstract

In 2011, the Malbork Castle Museum celebrated 50 years of existence, and with it, the castle library, which is one of its departments. This article presents the history of the museum's library, its operations and books accumulated over the years, focusing primarily on its most valuable copies. A special place among the library's collections occupy so. *marienburgensia* containing the remains of the old, pre-war libraries located in the castle.

Streszczenie

W roku 2011 Muzeum Zamkowe w Malborku obchodziło 50-lecie istnienia, a wraz z nim biblioteka zamkowa, która jest jednym z jego działów. Artykuł prezentuje historię księżnicy muzealnej, jej działalność oraz zgromadzone na przestrzeni lat księgozbiór, skupiając się przede wszystkim na jego najcenniejszych egzemplarzach. Szczególne miejsce wśród zbiorów biblioteki zajmują tzw. *marienburgensia*, zawierające pozostałości dawnych, przedwojennych bibliotek znajdujących się na zamku.

Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku jest specyficzną biblioteką ze względu na rodzaj placówki, której podlega. Ma więc do spełnienia oprócz propagowania czytelnictwa, wiele innych zadań jako biblioteka muzealna. Nadany jej przez instytucję macierzystą statut księżnicy naukowej, zobowiązuje do gromadzenia księgozbioru podporządkowanego profilowi muzeum oraz do zapewnienia odpowiedniego zaplecza naukowego jego pracownikom.

Przypadająca w 2011 roku 50 rocznica powołania Muzeum Zamkowego w Malborku była również świętem zamkowej księżnicy. To okazja do wspomnień, dawnych – pierwszych pracowników biblioteki, osób, które położyły podwaliny pod jej dzisiejszy wygląd. Okazja do prześledzenia procesu kształtowania się księgozbioru zamkowego, opowiedzenia o licznych problemach, z którymi przyszło borykać się pracownikom Muzeum. Rocznicą ta to również pretekst do zaprezentowania zbiorów, będących w zasobie Biblioteki, zarówno tych najcenniejszych, jak i tych, bez których wszelka działalność naukowa pracowników Muzeum nie byłaby możliwa.

W swej obecnej formie biblioteka działa od 1961 roku, kiedy to powołano Muzeum Zamkowe w Malborku. Warto jednak pamiętać, że na zamku w Malborku od wieków istnieją tradycje „biblioteczne”, które zapoczątkował księgozbiór zakonu krzyżackiego w XIV wieku. Wiadomo, że na zamku istniało skryptorium, które zajmowało się wytwarzaniem ksiąg. Działali w nim dwaj bracia zakonni, Dawid i Arnold. Kopiowali oni głównie księgi liturgiczne oraz kupowali księgi dla wielkiego mistrza. W inwentarzu majątkowym zakonu *Marienburger Ämterbuch* odnaleziono adnotacje o istnieniu księgozbioru. Wymienia on w kościele zamkowym 58 ksiąg w roku 1394, a w 1439 już 83¹.

Prowadzone od XV do XVII wieku lustracje ekonomii malborskiej, rejestrujące m.in. majątek zamkowy, wyliczały zgromadzone książki, sprzęty oraz podawały informacje o pomieszczeniach bibliotecznych. Źródła wykazują, że na zamku w Malborku istniały specjalne komory i szafy (repositoria) do przechowywania ksiąg², zdestrowane wraz z zamkiem podczas panowania pruskiego. Punkt zwrotny w historii malborskiego zamku stanowi działalność powstałego w 1884 roku Towarzystwa Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego (Verein für die Herstellung und Ausschmückung der Marienburg), które sprowadziło na zamek bogate kolekcje monet, broni, ceramiki, pieczęci, portretów, map, a wśród nich cenne biblioteki. W tym miejscu warto wspomnieć o ogromnych księgozbiorach (numizmatycznym i historycznym), funkcjonujących wówczas na zamku³, które były dostępne nie tylko dla pracowników zamkowych, ale również dla lokalnej społeczności i wszystkich zainteresowanych.

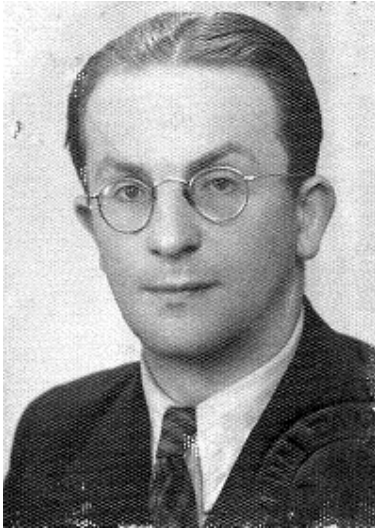
Oczywiście Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku nie jest spadkobierczynią funkcjonujących na przestrzeni wieków księgozbiorów, jednakże możemy tu mówić o pewnej tradycji trwania i obecności książki na zamku malborskim. Daje to pewien obraz duchowego związku miejsca i atrybutu tak powszechnie pożądanego i cenionego, zarówno w średniowieczu jak i w czasach późniejszych.

[...] *Dziś, gdy od tych dni upłynęło wiele lat żmudnej pracy, kiedy działamy w normalnych warunkach, korzystając z tak oczywistych udogodnień jak ogrzane i nowoczesnie urządzone pracownie, a półki biblioteczne nie mogą pomieścić nowych ksiąg*

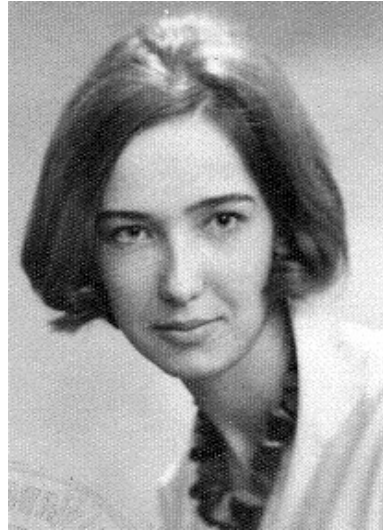
¹ Edward Potkowski: *Duchowość Krzyżaków a lektura. Księgozbiory Zakonu Krzyżackiego w Prusach*. W: Bibliologia dyscypliną integrującą: studia ofiarowane profesor Barbarze Bieńkowskiej. Warszawa 1993 s. 92-93

² Źródła do dziejów ekonomii malborskiej / oprac. Wojciech Hejnosz, Janina Waluszewska. T. 4 Toruń 1967 s. 57-58

³ Krzysztof Lewalski: *Powstanie i działalność Verein für die Herstellung und Ausschmückung der Marienburg (Towarzystwo Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego) 1884-1945*. *Kom. Mazur.-Warm.* 1995 nr 2 s. 149-166; Aleksandra Siuciak: *Książki Towarzystwa Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego w zbiorach Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku*. W: *Studia Zamkowe* / red. Mariusz Mierzwiński. T. 3 Malbork 2009 s. 93-111

Il. 1. Janusz Orłowski – pierwszy opiekun malborskiego księgozbioru (fot. ze zbiorów Marii Wileniec)

Il. 2. Maria Wileniec (wcześniej Borkowska) – asystent w Dziale Oświatowym, opiekun zbiorów bibliotecznych w latach 1962-1966 (fot. ze zbiorów Marii Wileniec)

*należy przypomnieć, że w Zamku Malborskim, wszystko organizowano od początku, że pierwsze etapy w każdej dziedzinie zapoczątkował punkt zerowy. Jedyne pomieszczenie, w którym nie padał deszcz na biurko, było zarazem biurem, magazynem, biblioteką i gabinetem dyrektora, a szafa, również jedyna, zgodnie mieściła segregatory kancelaryjne i pierwsze dzieła naukowe [...]*⁴.

Już w pierwszych dniach istnienia Muzeum utworzono Dział Biblioteki i Archiwum. Niewielkim wówczas zbiorem zajmował się starszy asystent Janusz Orłowski (1915-1965), z wykształcenia archeolog i numizmatyk⁵. Dział mieścił się w dawnym pomieszczeniu wartowniczym nad bramą, na pierwszym piętrze w północnym skrzydle Zamku Średniego. W roku 1962 zbiory otrzymały stałe pomieszczenia również w północnym skrzydle, lecz w refektarzu i sieni dawnej, krzyżackiej infirmerii. Od 1.03.1962 r. księgozbiór opracowywała w ramach prac zleconych Maria Luboradzka,

⁴ Eleonora Zbierska: Trud gromadzenia dokumentacji. *Litery* 1967 nr 8 s. 13

⁵ Mariusz Mierzwiński: Zamek Malborski w latach 1945-1960. W: *Studia Zamkowe* / red. Mariusz Mierzwiński, Michał Woźniak. T. 1. Malbork 2004 s. 54; Korespondencja Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku z 1961 roku (w zbiorach Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku)

Il. 3, 4. Magazyn książek oraz pomieszczenie dla pracowników biblioteki w Infirmierii na Zamku Średnim (fot. ze zbiorów Marii Wileniec)

pracownik Biblioteki Miejskiej w Malborku⁶. W maju tego roku opiekę nad zbiorami powierzono Marii Borkowskiej (później Wileniec), asystentowi w Dziale Oświatowym, która dopiero zapoznawała się ze specyfiką pracy bibliotecznej⁷. Do dyspozycji Biblioteki pozostawały dwa pomieszczenia, w latach późniejszych dołączono kolejne, w którym urządzono czytelnię. Warunki lokalowe nie były jednak najlepsze, dodatkowo pojawiły się problemy z osuwaniem ściany zachodniego skrzydła Zamku Średniego⁸ i w związku z tym, z czasem wyłączono czytelnię z użytkowania. Maria Wileniec zajmowała się biblioteką do maja 1966 roku, kiedy to przekazano opiekę nad zbiorami asystentowi Jackowi Kowalskiemu⁹.

Kiedy w roku 1966 utworzono Dział Dokumentacji Naukowej, której pierwszą kierowniczką została Janina Grabowska, bibliotekę wciągnięto w jego strukturę. Opiekę nad księgozbiorem powierzono wówczas Eleonorze Zbierskiej (01.01.1967-15.02.1968). Częste zmiany personalne w obsadzie biblioteki w roku 1968, spowodo-

⁶ Umowa zawarta między Dyrekcją Muzeum Zamkowego w Malborku a Marią Luboradzką z dnia 1 III 1962 roku; wspomnienia Marii Wileniec

⁷ Wspomnienia Marii Wileniec

⁸ Mariusz Mierzwiński: Zabezpieczenie zachodniego skrzydła Zamku Średniego w Malborku. *Ochr. Zabyt.* 1994 nr 2 s. 123-137

⁹ Protokół zdawczo odbiorczy Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku z dnia 2 V 1966 roku (komisja w składzie mgr Bronisław Mieszkowski – kustosz, Jerzy Żmijewski – asystent), niestety nie odnaleziono bliższych informacji na temat osoby Jacka Kowalskiego

Il. 5. Magazyn książek w tzw. Halabardzie (skrzydło wschodnie) – (fot. ze zbiorów Krzysztofa Lewalskiego)

czu, którą odrestaurowano na potrzeby pracowników naukowych. W Karwanie biblioteka mieści się do dnia dzisiejszego. Do dyspozycji czytelników pozostaje przestronna czytelnia oraz wypożyczalnia. Zapewniono również odpowiednie zaplecze dla bibliotekarzy oraz magazyny książek. W związku z dynamicznym rozwojem księgozbioru, koniecznym było zorganizowanie kolejnych magazynów na książki. W następnych latach wygospodarowano nowe magazyny, znajdujące się w znacznym oddaleniu od biblioteki, poza Karwanem, gdzie umieszczono książki i czasopisma, z których korzysta się bardzo rzadko. Ogółem powierzchnia biblioteki wynosi ok. 320 m². Powierzchnia magazynowa jest jednak na chwilę obecną niewystarczająca. Jednakże warunki do pracy oraz dla czytelników są bardzo dobre.

Zbiory Biblioteki Muzeum Zamkowego

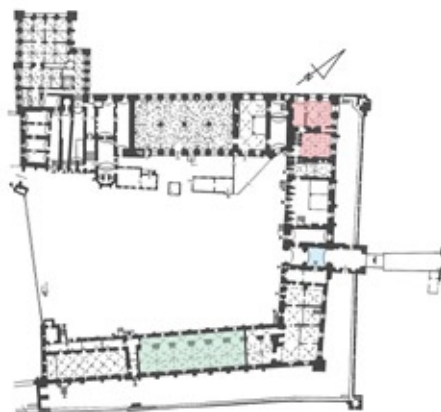
Działalność biblioteki oraz profil jej zbiorów koncentruje się, z przyczyn oczywistych, wokół zamku malborskiego oraz szeroko rozumianej problematyki muzealno-konserwatorskiej. W związku z tym, księgozbiór liczący obecnie blisko czterdzieści

wały zakłócenia w normalnym funkcjonowaniu ksiąźnicy¹⁰. Obowiązki po Eleonorze Zbierskiej przejęła Hanna Moroz, która swą funkcję pełniła do końca 1969 roku. Jako samodzielna komórka Muzeum ksiąźnica ponownie zaczęła działać od roku 1970. W latach 1970-2005 znalazła się pod fachową opieką Niny Marciniak. Był to okres stabilizacji pracy biblioteki oraz jej wielki rozkwit, zarówno pod względem księgozbioru, jak i jakości oferowanych usług.

W dniach 16.09-09.10.1992 roku w związku z postępującym pogorszeniem się warunków lokalowych, biblioteka została przeniesiona do skrzydła wschodniego Zamku Średniego, do dawnych izb gościnnych.

Zaadoptowane do potrzeb bibliotecznych pomieszczenia stały się jej siedzibą przez następne sześć lat, bowiem w roku 1998 zbiory przeniesiono do dawnej, krzyżackiej stacji taboru, zwanej Karwan na Przedzamczu,

¹⁰ Sprawozdania z pracy Działu Dokumentacji Naukowej za rok 1968

Lokalizacja Biblioteki na Zamku Średnim

- I piętro skrzydła północnego (dawne pomieszczenia warsztatowe nad bramą) – 1961-1962
- Refektarz i sień infirmerii – skrzydło północne – 1962-1992
- Skrzydło wschodnie – 1992-1998

(oprac. Jolanta Kacperska)

tysięcy druków zwartych, zawiera liczne pozycje z historii powszechnej i Polski, ze szczególnym uwzględnieniem okresu średniowiecza, zagadnień z historii sztuki, rzemiosła artystycznego, konserwacji muzealiów i architektury.

Od samego początku działalności księżnicy za główny cel uznano stworzenie odpowiedniego zaplecza naukowego dla pracowników. Księgozbiór rozwijał się jak na ówczesne czasy bardzo dynamicznie. Książki pozyskiwano drogą zakupów w państwowych antykwariatach, śledzono na bieżąco bardzo ubogi jeszcze rynek wydawniczy. Zauważano potrzebę powiększania zbioru o cenne starodruki i książki rzadkie, które poszukiwano w całym kraju, wysyłając dezyderaty do placówek, zajmujących się obrotem książkami m.in. oddziałów Państwowego Przedsiębiorstwa „Dom Książki” w największych polskich miastach - Gdańsku, Krakowie, Warszawie, Poznaniu. W przypadku braku możliwości zdobycia potrzebnych materiałów w instytucjach państwowych (księgarniach i antykwariatach), szukano innych sposobów chociażby zakupu od prywatnych podmiotów, co wcale w ówczesnych realiach nie było proste. Taki zakup trzeba było bardzo szczegółowo uzasadnić. W tym celu sporządzano protokoły konieczności, które przedstawiano na Komisji Zakupów Muzeum i dopiero wówczas podejmowano decyzję, rozważając czy faktycznie wszystkie inne możliwości zakupu zostały wykorzystane i czy dany egzemplarz rzeczywiście jest nie do zdobycia w inny

sposób¹¹. Trzeba zaznaczyć, że bardzo często korzystano z tego rozwiązania, co jest zasługą pracowników, którzy zgłaszali zapotrzebowanie na różne publikacje. Świadczą o tym licznie zachowane protokoły i pisma w tej sprawie¹².

Kompletując księgozbiór nie ograniczano się jedynie do rynku polskiego. Między innymi, korzystając z pośrednictwa Centrali Handlu Zagranicznego „Ars Polona” zapatrywano bibliotekę w zagraniczne wydawnictwa oraz propagowano działalność wydawniczą Muzeum, przekazując do sprzedaży w celach eksportowych wydawnictwa własne (w pierwszych latach niezwykle poszukiwanymi tytułami były kolejne katalogi Biennale Ekslibrisu Współczesnego). Z czasem Muzeum udało się zdobyć tzw. stały numer na zakup wydawnictw zagranicznych, który otrzymywały wybrane instytucje publiczne. Dzięki temu, dostęp do tych publikacji był o wiele łatwiejszy.

Za pośrednictwem Klubu Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch” w Warszawie uzupełniano braki w księgozbiórze, zarówno w publikacje zagraniczne jak i czasopiśma. Realizowano również zalecaną przez Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej prenumeratę czasopism radzieckich (m.in. „Voprosy Istorii”, „Sowietskaâ Arheologia”, „Tvorčestvo” itd.) oraz czasopism partyjnych (m.in. „Trybuna Ludu”, „Głos Wybrzeża”, „Nowe Drogi” itp.)¹³.

Muzeum utrzymywało również stałą współpracę z księgarniami i antykwariatami, które na bieżąco przysyłały aktualne oferty. Książki pozyskiwano też poprzez wymianę między muzeami. Dzięki tym wszystkim staraniom księgozbiór zamkowy w ciągu tylko pierwszego roku działalności podwoił się (1961: książki - 672 vol., starodruki - 27 vol., 1962: książki 1258 vol., starodruki - 44 vol.). Nie można również nie wspomnieć o ówczesnym dyrektorze Muzeum Henryku Raczyniewskim (1923-1992), który według wspomnień opiekunki biblioteki w latach 1962-1966, Marii Wileniec, był miłośnikiem książek i dzięki swoim kontaktom w Trójmieście zdobywał wiele cennych egzemplarzy. Oprócz trudnej sytuacji na rynku wydawniczym oraz wieloma przeszkodami związanymi z rozwojem księgozbioru (i nie tylko), kolejnym problemem stojącym przed administracją zamku były niezwykle ograniczone finanse. Po wyczerpaniu kredytów państwowych na zakupy biblioteczne szukano innych możliwości, które rozwiązałyby ten problem. W tym względzie nieodzowna okazała się pomoc Społecznego Komitetu Odbudowy Zamku, utworzonego w 1956 roku z inicjatywy miejscowych działaczy społecznych Mieczysława Baławendera i Stefana Dubyny¹⁴. Komitet pokry-

¹¹ Korespondencja Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku z lat 1961-1963 (Biblioteka MZM).

¹² Korespondencja Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku z lat 1961-1966 (Biblioteka MZM).

¹³ Pismo I Sekretarza KP PZPR skierowane do dyrekcji Muzeum Zamkowego w Malborku z dnia 19.XI.1963 r. w sprawie podnoszenia poziomu postaw ideowych oraz wzmoczenia wśród bezpartyjnych członków załóg pracy polityczno-wychowawczej poprzez czytelnictwo (Korespondencja 1963 r. Biblioteka MZM)

¹⁴ Mierzwiński 2004 s. 44-45

wał rachunki i zobowiązania Muzeum związane nie tylko z biblioteką, ale także z zakupem muzealiów.

Przyrost zbiorów bibliotecznych w pierwszych latach istnienia księżnicy¹⁵:

1961 – 672 vol. książek, 27 starodruków

1962 – 1258 vol. książek, 44 starodruki

1963 – 1680 vol. książek, 52 starodruki

1964 – 2359 vol. książek, 65 starodruków

1965 – 3150 vol. książek, 68 starodruków

Marienburgensia

Bardzo ważnym elementem formującego się zbioru okazała się literatura regionalna, dotycząca Malborka i okolic tzw. *marienburgensia*. Odgrywa ona zasadniczą rolę w działalności księżnicy, stanowi podstawę jej funkcjonowania. Profil zbiorów, jak już wcześniej zaznaczono, jest ściśle związany z Muzeum. Bez podstawowej literatury tematycznej, nie byłaby możliwa realizacja podstawowych zadań statutowych muzealnej biblioteki. W skład tzw. *marienburgensiów* wchodzi również egzemplarze, które są bezpośrednio związane z zamkiem malborskim, których istnienie ściśle wpisane jest w historię tego miejsca. Te składowe księgozbioru stanowią ważny jego element, świadcząc o jego niepowtarzalności. Szczególne znaczenia nabierają tutaj pozostałości (niestety bardzo nieliczne) księgozbiorów historycznych. Przede wszystkim księgozbioru malborskiego konserwatora Bernharda Schmida czy też Towarzystwa Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego (Verein für die Herstellung und Ausschmückung der Marienburg) oraz Zarządu Odbudowy Zamku (Schlossbauverwaltung Marienburg).

Księgozbiory Verein für die Herstellung und Ausschmückung der Marienburg oraz Schlossbauverwaltung Marienburg

Kolekcję malborską wzbogacają egzemplarze zachowane z dawnych zbiorów zamkowych, czyli spuścizna Towarzystwa Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego (Verein für die Herstellung und Ausschmückung der Marienburg) oraz Zarządu Odbudowy Zamku (Schlossbauverwaltung Marienburg).

Zbiór ten stanowi 29 egzemplarzy książek z tzw. księgozbiorów numizmatycznego i historycznego (ogólnego). Pomimo bardzo małej liczby woluminów zachowanych

¹⁵ Materiały sprawozdawcze z działalności Muzeum Zamkowego w Malborku za okres od 01.01.1961 - 01.07.1963 r.; Sprawozdanie opisowo-analityczne z wykonania budżetu za rok 1965 (Archiwum MZM); Księgi inwentarzowe biblioteki

w zbiorach Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku, stanowią one bardzo ważny merytorycznie element zamkowego księgozbioru. Od pewnego czasu prowadzone są badania nad ustaleniem oraz zlokalizowaniem ogromnego księgozbioru jaki obie instytucje zgromadziły na przełomie XIX i XX wieku w malborskiej warowni¹⁶.

W kolekcji znajduje się m.in. rękopis Jana Karola Sembrzyckiego *Marienburg unter polnischer Herrschaft*, zawierający odpisy fragmentów polskich lustracji z lat 1565-1756 w języku polskim i niemieckim. Umieszczenie odpisów w obu językach zdecydowało o układzie księgi, tak, że po stronie *verso* kart znajduje się tekst w języku polskim, a na sąsiedniej stronie *recto* – tłumaczenie niemieckie.

Jan Karol Sembrzycki (1856-1919) z zawodu aptekarz, z zamiłowania historyk i działacz mazurski¹⁷, związał się z Malborkiem w latach 1889-1890, kiedy to rząd pruski rozpoczął akcję odrestaurowania zamku malborskiego.

Powierzono mu wówczas zadanie poszukiwania materiałów źródłowych z tego zakresu w archiwum w Królewcu¹⁸. Rękopis składa się z 6 współprawnych części, które trafiały do zbioru osobno. Każda z nich posiada inną datę wpływu, na prowizorycznych, oddzielających poszczególne części, odręcznych stronach tytułowych. Ponadto na każdej z nich umieszczono okrągłą pieczęć Zarządu Odbudowy Zamku (o średnicy 35 mm; pośrodku tarczy, umieszczonej na krzyżu, o czym świadczą wystające spod tarczy ramiona, orzeł pruski, w otoku napis KÖNIGLICHE-SCHLOSS-BAU-VERWALTUNG·MARIENBURG)¹⁹.

Il. 6 Pieczęć Zarządu Odbudowy Zamku.

¹⁶ Więcej na temat: Siuciak 2009; Aleksandra Siuciak: Biblioteki zamkowe – losy księgozbiorów Towarzystwa Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego oraz Zarządu Odbudowy Zamku po II wojnie światowej, [w:] *Księgozbiory rozproszone. Losy księgozbiorów historycznych po II wojnie światowej*, Malbork [w druku]; Aleksandra Siuciak: *Badania nad dawnymi księgozbiorami zamku malborskiego*, [w:] *Z dziejów książki i prasy. Stan badań za lata 2010-2013*. Bydgoszcz [w druku]

¹⁷ *Polski Słownik Biograficzny* / red. Henryk Markiewicz. T. 36 z. 2 Warszawa-Kraków 1995 s. 217

¹⁸ Danuta Kasparek: *Jan Karol Sembrzycki 1856-1919. Mazur na rozdrożu narodowym*. Olsztyn 1988 s. 191.

¹⁹ Siuciak 2009 s. 106, 108

Część I : Lustration vom Jahre 1565

Część II: Revision der Marienburg von 1636

Część III: Abschrift und Übersetzung einer Marienburger Lustration von 1649

Część IV : Inventar von 1675

Część V: Abschrift aus dem Inwentarz Ekonomii Malborgskiej v. Jahre 1724

Część VI: Aus dem Revision von 1736-1756

Dzieło zostało oprawione w skórę, na grzbiecie widnieje napis *Beschreibungen der Marienburg 1565-1724*. Lustracje z lat 1736-1756 zostały dołączone już po wykonaniu oprawy²⁰. Ponadto wewnątrz znajdują się trzy listy Jana Karola Sembrzyckiego z 13. IV, 24.IV i 27.V 1890 roku, a po karcie 29 wklejono list napisany w Malborku 11. VIII. 1905 roku, podpisany *Bauer*. Stylizowana na gotycką oprawa tekturowa, została pokryta brązową, najprawdopodobniej kozią skórą, z ślepo tłoczonymi ornamentami z charakterystycznym motywem ruty. Na oprawie oryginalne srebrne okucia (wierzchnie i spodnie) oraz zrekonstruowana w 2006 roku klamra spinająca blok książki. Rękopis wykonano brązowym atramentem na papierze maszynowym²¹.

Do dnia dzisiejszego jest to wspaniałe źródło do historii zamku malborskiego pod polskim panowaniem. Dzięki niemu dowiadujemy się, między innymi, że [...] *przez dłuższy czas rządów polskich zamek znajdował się w dobrym stanie. Dopiero pożar z 1644 roku z jednej strony a wojny szwedzkie z drugiej spowodowały jego ruinę [...]*²². Do tej pory część lustracji została wydana drukiem przez Wojciecha Hejnosza, Juliana Gronowskiego oraz Janinę Waluszewską²³.

Najstarszym oraz najcenniejszym obiektem z dawnych zbiorów zamkowych jest pochodzący z połowy XV wieku rękopiśmienny kodeks zawierający rozprawy i komentarze teologiczne Jana Dunsza Szkota. *Super quarto libro sententiarum...*²⁴ zostało zakupione do zbiorów Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku w 1999 roku na aukcji antykwarycznej w Warszawie. O przynależności do dawnego zasobu malborskiego świadczy pieczęć Zarządu Odbudowy Zamku na pierwszej stronie kodeksu oraz odręczna notatka *Hochschlossliches Inventar No 235*. Poddany na przełomie 2011/2012 roku konserwacji katenat, został napisany brązowym atramentem żelazo-

²⁰ Krzysztof Lewalski: Rzecz o pierwszej lustracji zamku malborskiego z 1565 roku. *Kom. Mazur-Warm*. 2000 nr 1 s. 79

²¹ Dokumentacja konserwatorska rękopisu J. Sembrzyckiego, *Beschreibungen der Marienburg 1565-1724*, oprac. Alicja Krawczyk Filip. Banino 2006/2007 [maszynopis w zbiorach Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku]

²² Kasperek 1988 s. 191

²³ Lewalski 2000 s. 80

²⁴ Prezentowany na wystawie *Crème de la crème*. Najcenniejsze z cennych malborskiego Muzeum. Wystawa zorganizowana w 50. rocznicę utworzenia Muzeum Zamkowego w Malborku. Katalog wystawy, oprac. Ewa Witkiewicz-Pałka. Malbork 2011

Il. 7, 8. Rękopis Super quarto..., stan przed konserwacją
(Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku)

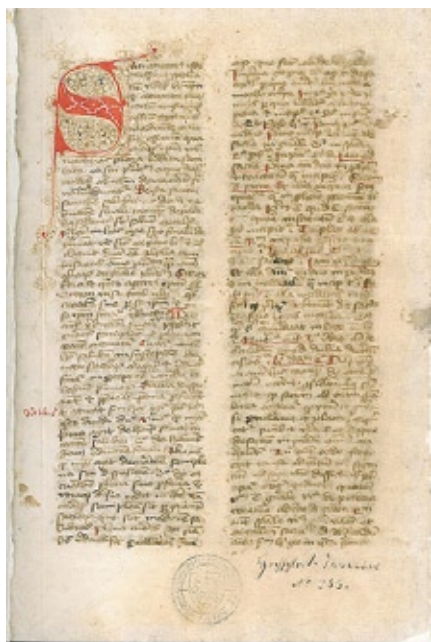
wo-galusowym, na papierze czerpanym, ze znakami wodnymi. Na kartach występują nieliczne, skromne inicjały oraz rubrykowanie czerwoną farbą. Oprawa gotycka, w deski bukowe, ze skórą najprawdopodobniej dzikiego zwierzęcia (łoś, jeleń?). Oprawa zaopatrzona została w mosiężne guzy oraz pasy spinające blok książki. Na tylnej okładzinie zachował się żelazny łańcuch²⁵. Na przedniej okładzinie szyldzik skórzany z atramentowym napisem *Scotus super quarto libro sententiarum*, w poprzek dolnego obcięcia napis *Scotus super quarto*. Na górze przedniej wyklejki, w prawym rogu *Poss. Ebern IX*, oraz dalej słabo czytelnie: *potu...[?] Johannis Hosti [?]... in Ebern*²⁶. Konstrukcja bloku książki została wzmocniona paskami pergaminowymi zapisanymi XIII-wiecznym duktem. Tego rodzaju późnośredniowieczny rękopis stanowi niezwykle cenny obiekt w zbiorach Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku, tym bardziej, że znajdował się na zamku do 1945 roku. Zapewne w pierwszych latach powojennych stał się łupem szabrowników, dziesiątkujących znajdujące się na zamku zabytki, bądź zaginął w trakcie zabezpieczania zbiorów, by po latach pojawić się na aukcji antykwarycznej i powrócić do Malborka.

Dzieło zawiera tekst napisany w języku łacińskim, stanowiący odpisy rozpraw i komentarzy słynnego średniowiecznego, szkockiego filozofa, teologa i franciszkanina, błogosławionego Jana Duns Szkota (Joannes Duns Scotus ok. 1265/66-1308). Duns był inicjatorem tzw. szkotyizmu, zwany również *doctor subtilis* oraz *doctor marianus*²⁷.

²⁵ Dokumentacja konserwatorska rękopisu Duns Joannes Scotus, *Super quarto libro sententiarum...*, oprac. Alicja Krawczyk Filip, Banino 2012 [maszynopis w zbiorach Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku]

²⁶ Katalog Bibliofilskiej Aukcji Antykwarycznej z dnia 9 października 1999 roku, DESA UNICUM s. 7-8

²⁷ Edward Zieliński: Duns Szkot Jan OFM. W: Encyklopedia katolicka / pod red. Romualda Łukaszyka, Ludomira Bieńkowskiego, Feliksa Gryglewicza. T. 4 Lublin 1985 s. 354

Il. 9. Pierwsza karta rękopisu
(Biblioteka Muzeum Zamkowego
w Malborku, sygn. R-1)

Tekst rozpoczyna incipit *Samaritanus iste piissimus spoliatum videns hominem et atrociter saucianum miserationis...*, a kończy *Sic est finis* oraz *Explicit registrum q[uae]stionu[m] Scoti*²⁸. Scotus był autorem komentarzy do m.in. *Sentencji* Piotra Lombarda czy też *Metafizyki* Arystotelesa. Za jego główne dzieło życia uznawane jest *Ordinatio*, gdzie wykorzystał notatki używane podczas wykładów oksfordzkich²⁹.

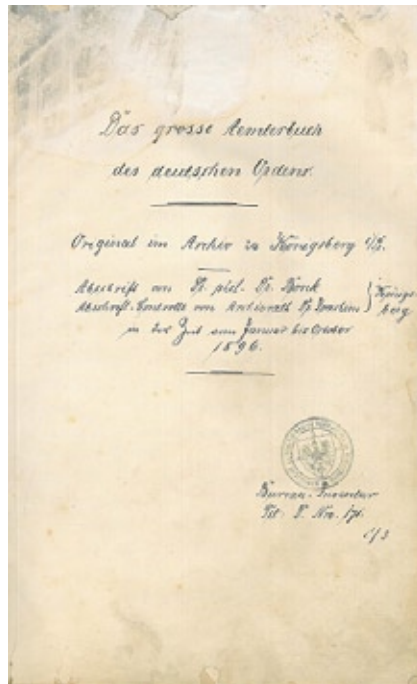
Pozostając przy temacie dawnych zbiorów zamkowych, warto wspomnieć również o trzecim rękopisie, znajdującym się w zbiorach biblioteki muzealnej. Jest to dziewiętnastowieczny manuskrypt, zawierający wypisy źródłowe z archiwum w Królewcu, archiwaliów dotyczących zakonu krzyżackiego w Prusach. Najpewniej dzieło to zostało wykonane na zlecenie Zarządu Odbudowy Zamku, dla potrzeb odbudowywanego zamku malborskiego. *Das grosse Aemterbuch des deutschen Ordens. Original im Archiv zu Königsberg i./Pr.* powstało w Królewcu w okresie od stycz-

nia do października 1896 roku. Wypisów dokonał niemiecki nauczyciel z Ostródy dr Hugo Bonk (1861-1936)³⁰. Urodzony w Lidzbarku Warmińskim Bonk, do gimnazjum uczęszczał w Kętrzynie. Od 1885 roku na uniwersytecie królewieckim studiował najpierw teologię, następnie geografię i historię. W 1894 roku zdał egzamin państwowy. W 1901 roku przybył do Ostródy i objął posadę starszego nauczyciela w gimnazjum, by później zostać profesorem. W 1903 roku magistrat miasta Olsztyna powierzył mu zadanie napisania historii tego miasta. Okazją do tego rodzaju wydawnictwa był jubileusz 550-lecia nadania praw miejskich Olsztynowi. Decyzja rady wzbudziła sprzeciw środowiska naukowego, szczególnie zaś członków Historischerverein für Ermland. Ostatecznie Bonkowi udało się na okoliczność tego jubileuszu wydać książkę *Beiträge zur Geschichte Allenstein. Festschrift zur Feier des 550 jährigen Stadtjubiläums am*

²⁸ patrz przypis 25

²⁹ Zieliński 1985; [b. n.], Duns Szkot Jan. W: Słownik filozofii / pod red. Adama Aduszkiewicza, Warszawa 2004 s. 142-144

³⁰ Krollmann Christian: *Bonk Hugo*. W: *Altpreussische Biographie* / hrsg. Christian Krollmann. Bd. 1 Königsberg 1941 s. 70

Il. 10. Strona tytułowa rękopisu *Das grosse Aemterbuch des deutschen Ordens*
(Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku)

31 Oktober 1903. Jednakże praca nad dziełem zajęła mu jeszcze blisko 30 lat życia³¹. Powierzenie Bonkowi dokonania penetracji archiwum królewieckiego mogło wiązać się z jego przeszłością, tym bardziej iż studiował historię na tamtejszym uniwersytecie i z pewnością zaznajomiony był z zasobem archiwum. Kontrolę nad całym przedsięwzięciem sprawował ówczesny dyrektor archiwum w Królewcu dr Erich Julius Joachim (1851-1923)³². Jako autor wielu prac i esejów, pośród których jedną z ważniejszych była czterotomowa praca, dotycząca polityki ostatniego mistra krzyżackiego w Prusach Albrechta von Brandenburg³³ czy też dzieła *Das Marienburger Tresslerbuch* (Königsberg 1896)³⁴, był z pewnością idealnym przewodnikiem Bonka po wspaniałych archiwaliach zakonnych zgromadzonych w królewieckim archiwum. Znajomość Bon-

³¹ Janusz Jasiński: Z dziejów ustroju i działalności samorządu miejskiego w XX wieku. W: Olsztyn 1353-2003 / pod red. Stanisława Achremczyka i Władysława Ogrodzińskiego. Olsztyn 2003 s. 174

³² Loch, Joachim Erich Julius, W: *Altpreuussische Biographie* / hrsg. Christian Krollmann. Bd. 1. Königsberg 1941 s. 304

³³ Erich Julius Joachim: *Die Politik des letzten Hochmeiters in Preussen*, 4 Bd. Leipzig 1892-1895

³⁴ Trzeba dodać, iż praca ta została wydana nakładem Towarzystwa Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego, z pewnością wykonana została również na jego zlecenie

ka oraz Joachima może również mieć swe korzenie w czasach studenckich Bonka, być może również to dr Joachim za pośrednictwem Zarządu Odbudowy Zamku w Malborku polecił Bonka do wykonania tegoż zlecenia.

Na stronie tytułowej dzieła, wykonanej odręcznie, czarnym atramentem widnieje pieczęć Zarządu Odbudowy Zamku. Umieszczona została w prawym dolnym rogu, poniżej znajduje się notatka *Bureau Inventar Tit. D. Nro . 171, Cf 3*. Świadczy ona o przynależności do zbiorów zamkowych oraz jej miejsca w bibliotece ogólnej pod sygnaturą Cf 3³⁵. Rękopis zawiera wypisy źródłowe dotyczące zamków, dworów i folwarków zakonu krzyżackiego w Prusach. Księga ta stała się podstawą dla prac edytorskich Walthera Ziesemera, który wydał ją w Gdańsku w 1921 roku³⁶, przy wsparciu Towarzystwa Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego. Dlatego też z całą pewnością można stwierdzić, iż to Towarzystwo oraz Zarząd Odbudowy Zamku Malborskiego były zleceńodawcą Bonka. Niestety we wstępie do dzieła drukowanego nie odnaleziono żadnej wzmianki na temat osoby Hugo Bonka, który dokonał wypisów z archiwum.

Analizując dotychczasowe informacje, można stwierdzić, iż Zarząd Odbudowy Zamku oraz Towarzystwo Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego dołożyły wiele starań, by zgromadzić jak największy zasób materiału źródłowego, który był niezbędny w pracach restauracyjnych malborskiego zamku. Ówczesne kierownictwo zamku, zlecając zadania penetracji najprzeróżniejszych archiwów oraz wykonania rękopiśmiennych odpisów z odnalezionych materiałów, było świadome ich ważności. Należy tylko dodać, iż okres w którym powstawały te wypisy przypada na tzw. restaurację secentystyczną w dziejach zamku. Głównym inicjatorem takiego podejścia do odbudowy był Conrad Steinbrecht – kierownik Zarządu Odbudowy Zamku. To w dużej mierze jemu zawdzięczamy możliwość podziwiania i korzystania z tak bogatego materiału źródłowego do historii malborskiej warowni.

Również dzięki Steinbrechtowi powstała ogromna dokumentacja fotograficzna ilustrująca postępy prac budowlanych w zamku. Roczniki Odbudowy Zamku (*Marienburg Baujahr*) znajdują się obecnie w Dziale Historii Muzeum Zamkowego w Malborku. Jednakże biblioteka może poszczycić się posiadaniem albumu fotograficznego *Marienburg 1885*, zawierającego zdjęcia zamku z tego okresu, autorstwa architekta i wynalazcy metody pomiaru obiektów zabytkowych metodą fotogrametrii Albrechta Meydenbauera³⁷.

³⁵ Siuciak 2009 s. 100, 105

³⁶ Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens, hrsg. Walther Ziesemer, Danzig 1921 ss. 991; Adam Chęć: Stan badań i opracowań oraz postulaty badawcze dotyczące zamku krzyżackiego w Toruniu. W: *Archaeologia Historica Polona* T. 19. Toruń 2011 s. 113

³⁷ Barbara Pospieszna: Archiwum fotograficzne malborskiego zarządu odbudowy zamku (1882-1920). W: *Præterita posteritati. Studia z historii sztuki i kultury ofiarowane Maciejowi Kilarowskiemu / red. Mariusz Mierzwiński*. Malbork 2001 s. 363-364

Il. 11. Albrecht Meydenbauer (1834-1921) (źródło: Jörg Albertz, Albrecht Meydenbauer. Pioneer of photogrammetric documentation of the cultural heritage, [w:] Proceedings 18th International Symposium CIPA, ed. Jörg Albertz, Potsdam 2002, s. 22)

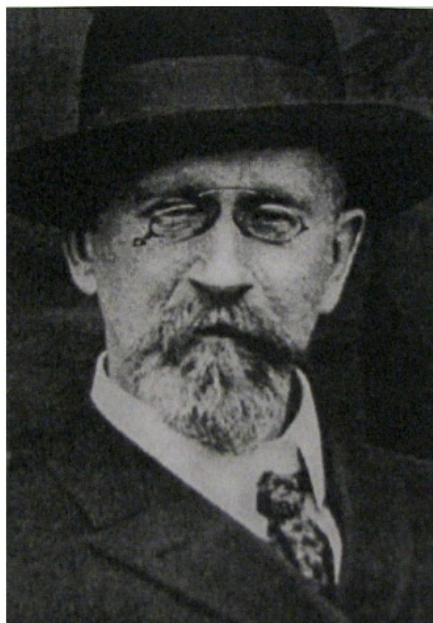
Urodzony w 1834 roku Meydenbauer studiował w berlińskiej Akademii Budowlanej. Po studiach został mianowany przez rząd pruski inspektorem budowlanym. Jego pierwszym, większym przedsięwzięciem była inwentaryzacja zabytkowej katedry w Wetzlarze. Podczas tych prac, w roku 1858, uległ nieszczęśliwemu wypadkowi, spadając z dużej wysokości z wieży katedry. To wydarzenie spowodowało punkt zwrotny w jego postrzeganiu dotychczasowych sposobów inwentaryzacji zabytków architektury. Realizacja tego pomysłu nie byłaby możliwa bez skonstruowania specjalnie dostosowanego aparatu fotograficznego. Dopiero po 25 latach prac i udoskonalania metody, zyskała ona uznanie rządu pruskiego, doprowadzając do powstania Królewskiego Pruskiego Instytutu Fotogrametrii³⁸. Conrad Steinbrecht, który zapoznał się z ideą Meydenbauera, sprowadził go do Malborka. Efektem tej wizyty było wykonanie w 1885 roku 102 negatywów fotogrametrycznych, przedstawiających widoki zamku³⁹. Album o wymiarach 50,5 x 43,5 x 5,5 cm, oprawiony w tekturę i półskórek, zawiera 30 odbitek zdjęć wykonanych przez Meydenbauera podczas jego pobytu w Malborku. Są to głównie zdjęcia przedstawiające bryłę i poszczególne części kompleksu zamkowego

³⁸ Jörg Albertz: Albrecht Meydenbauer. Pioneer of photogrammetric documentation of the cultural heritage. W: Proceedings 18th International Symposium CIPA / ed. Jörg Albertz. Potsdam 2001 s. 19-22

³⁹ Pospieszna 2001 s. 363

oraz wnętrza, przeważnie zespołu rezydencjonalnego wielkich mistrzów na Zamku Średnim. Są one wspaniałym świadectwem i kopalnią wiedzy na temat wyglądu malborskiej warowni w tamtym czasie.

Księgozbiór Bernharda Schmid⁴⁰

Bernhard Schmid (1872-1947)

II. 12. Bernhard Schmid

(źródło: <http://zamek.malbork.pl/index.php?p=muzeum&a=historia&aid=8>)

Na temat osoby niemieckiego konserwatora zamku zostało powiedziane już bardzo dużo, o czym świadczy bogaty zasób dostępnej literatury⁴¹. W niniejszym artykule zaprezentowane zostaną ciekawsze egzemplarze z księgozbioru Schmid, które obecnie

⁴⁰ Wiesław Sieradzan: Bernhard Schmid (1872-1947). Księgozbiór prywatny ostatniego niemieckiego konserwatora zamku w Malborku. Malbork 2011; Siuciak: Badania nad dawnymi ...[w druku]

⁴¹ Antoni Romuald Chodyński: Bernhard Schmid (1872-1947). W: Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego / pod red. Zbigniewa Nowaka. Supl. 1 Gdańsk 1998 s. 266-267; Rainer Zacharias, Bernhard Schmid (1872-1947). Preußischer Landeskonservator und Baumeister der Marienburg. W: Das Preußenland als Forschungsaufgabe. Festschrift für Udo Arnold zum 60. Geburtstag / hrsg. v. Bernhard Jähning, Georg Michels. Lüneburg 2000 s. 689-714; Artur Dobry: Die denkmalpflegerische Tätigkeit Bernhard Schmid's auf der Marienburg. W: Kunsthistoriker und- Denkmalpfleger des Ostens. Der Beitrag zur Entwicklung des faches im 19. und 20. Jahrhundert / hrsg. v. Gerhard Eimer, Ernst Gierlich. Bonn 2007 s. 111-117

Il. 13, 14. Przykłady opraw książek pochodzących z księgozbioru Schmida z charakterystycznym superekslibrisem (litera „S” w stylizowanym wieńcu laurowym)

znajdują się w zbiorach Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku. Trzeba dodać, iż podobnie jak księgozbiory Zarządu Odbudowy i Towarzystwa, zbiór malborskiego konserwatora został rozproszony i z pewnością w części uległ zniszczeniu. Badania nad ustaleniem jego wielkości oraz lokalizacją w krajowych instytucjach prowadzi prof. Wiesław Sieradzan z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu⁴². Wiadomo, że w 1945 roku pozostawiony w Malborku zbiór został zabezpieczony w Starostwie Powiatowym w Malborku⁴³. Dalsze jego dzieje są dość skomplikowane, co znacznie wpłynęło na jego rozproszenie. Było to zjawisko dość powszechne w pierwszych latach po wojnie, podobny los spotkał wiele innych księgozbiorów na terenie Polski.

Malborska kolekcja Bernharda Schmida liczy niewiele, bo zaledwie 27 egzemplarzy z bogatego księgozbioru konserwatora, na które składa się 13 vol. druków zwartych oraz 14 vol. czasopism. Wśród nich znajdują się bardzo ciekawe opracowania, będące własnością Schmida, mało tego, za jego przyczyną zostały one połączone i wspólnie oprowane. Charakterystyczną cechą egzemplarzy z tego księgozbioru jest superekslibris umieszczany na oprawach.

Jednym z przykładów mogą być chociażby współprawne wydania sprawozdań Towarzystwa Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego z lat 1908-1931⁴⁴. Jest to

⁴² Sieradzan 2011

⁴³ Świadczy o tym chociażby list wysłany przez Bernharda Schmida do ks. Konrada Willa opublikowany w gazecie „Marienburger Zeitung” 1971 nr 12

⁴⁴ Geschäftsbericht des Vorstandes des Vereins für die Herstellung und Ausschmückung der Marienburg für die Zeit vom 1. Oktober 1908 bis zum 1. Oktober 1911 (podobnie kolejne lata), Danzig 1911-1931. [Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku, sygn. III 7421 cim.]

Il. 15. Znak wodny umieszczany w egzemplarzach pochodzących z księgozbioru B. Schmida (fot. Lech Okoński)

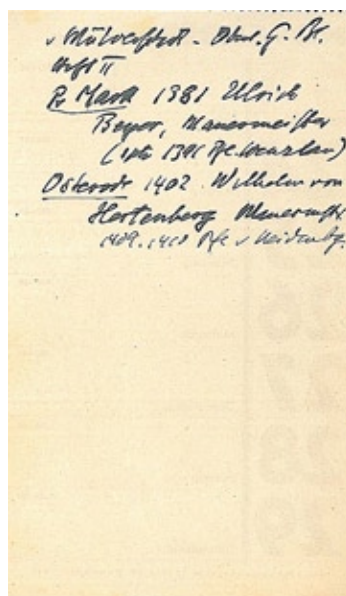
niezwykle cenne źródło do dziejów restauracji malborskiej warowni oraz działalności Towarzystwa, które włożyło wiele starań do osiągnięcia swojego statutowego celu, a więc odbudowy i wyposażenia wnętrza zamkowych w cenne eksponaty, w porozumieniu z Zarządem Odbudowy Zamku⁴⁵. O wyjątkowości tego zbioru świadczy również fakt, iż jak dotąd nie potwierdzono istnienia podobnego, połączonego w jeden tom zbioru, tym bardziej z ustaloną proveniencją. Sprawozdania ukazywały się co trzy lata jako drobne wydawnictwa broszurowe. Scalenie ich przez Schmida spowodowało, iż dla biblioteki zamkowej stanowi obecnie niezwykle cenny nabytek. Do zbiorów księżnicy muzealnej trafił w 1997 roku, zakupiony w jednym z warszawskich antykwariatów.

Kolejną charakterystyczną cechą egzemplarzy Schmida są znaki wodne umieszczane na wyklejkach i dodatkowych kartach dodawanych podczas oprawy dzieła. Okrągły znak o średnicy 50 mm, zawiera inicjały BSB, które są inicjałami konserwatora Bernhard Schmid Baumeister. Jest to znak sporadycznie spotykany w zlokalizowanych egzemplarzach, zaledwie kilka w zbiorach Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku. Wiesław Sieradzan w swej monografii na temat księgozbioru Schmida nie notuje więcej takich przypadków w pozycjach odnalezionych w innych bibliotekach, jedynie w malborskiej. Może to wiązać się z brakiem wcześniejszej wiedzy na temat istnienia

⁴⁵ Siuciak 2009; Siuciak: Biblioteki zamkowe ...; Siuciak, Badania nad dawnymi...; Krzysztof Lewalski: Powstanie i działalność Verein für die Herstellung und Ausschmückung der Marienburg (Towarzystwo Odbudowy i Upięszczenia Zamku Malborskiego 1884-1945, *Kom. Mazur.-Warm.* 1995 nr 2 s. 149-166

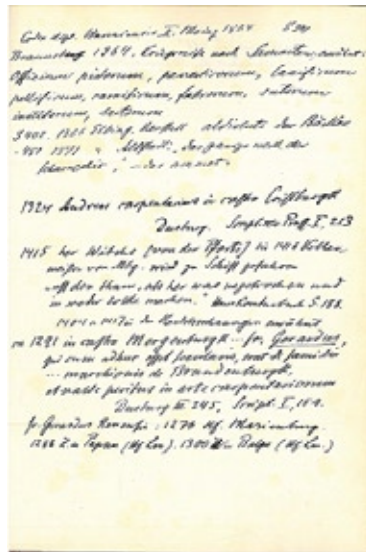
podobnego oznaczenia, albo po prostu zdarzały się one niezwykle rzadko, albo Schmid nie stosował tego rodzaju oznaczeń zbyt długo. W tej kwestii należy jeszcze przeprowadzić szersze poszukiwania.

Większość woluminów z kolekcji Bernharda Schmidta zaopatrzonych jest w odrębne adnotacje konserwatora, w wielu z nich znajdują się wycinki prasowe oraz kartki z kalendarza z najprzeróżniejszymi notatkami. Zlecając oprawę książki, Schmid polecał dodawanie pustych kart przeznaczonych właśnie na tego rodzaju zapiski. Często przy konkretnych fragmentach tekstu umieszczał dokładne dane źródłowe, z podaniem autora, tytułu, roku oraz stron na których się znajdowały. Często zdarzają się przypadki luźnych kartek z podobnymi adnotacjami włożonymi pomiędzy strony tekstu. Tak jest na przykład w przypadku publikacji jego autorstwa *Die Baumeister im Deutschordenslande Preussen*, wydanej w Halle w 1939 roku⁴⁶. Pozycja ta posiada prawie wszystkie cechy poświadczające przynależność do zbioru malborskiego konserwatora. A mianowicie oprawę z superekslibrisem, znak wodny BSB w lewym górnym rogu strony przedtytułowej (dodanej podczas oprawy dzieła) oraz liczne notatki na dodatkowych pustych kartkach. Ciekawostką jest tu również kartka z kalendarza tygodniowego, obejmująca 48 tydzień 1941 roku (od 23 do 29 listopada). Na jej odwrociu znajdują się odrębne wypisy źródłowe autora i właściciela książki.

Il. 16, 17. Kartka z kalendarza dołączona do pracy Schmidta, z jego notatkami na odwrociu

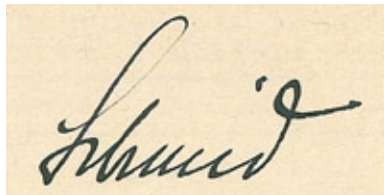
⁴⁶ Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku (sygn. II 18007)

Il. 18. Wypisy źródłowe Schmidy w pracy jego autorstwa Die Baumeister im Deutschordenslande Preussen (Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku, sygn. II 18007)

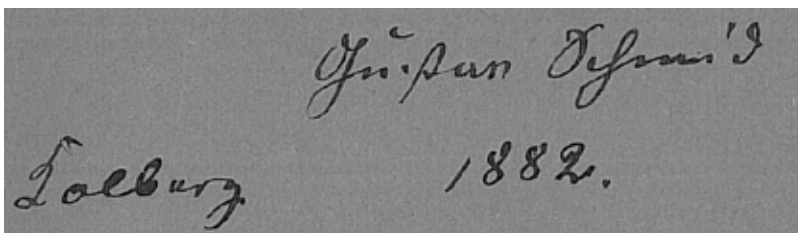
Są to niezwykle cechy, świadczące o charakterze konserwatora, który nawet po wydaniu dzieła dążył do poszerzania swej wiedzy, skrupulatnie, potwierdzając to własnymi adnotacjami przy konkretnych fragmentach tekstu. Świadczy to również o jego wielkiej dociekliwości i dążeniu do oddania potwierdzonej prawdy historycznej.

Niektóre egzemplarze Schmid oznaczał jedynie swym odręcznym podpisem, niektóre z nich zostały odziedziczone po ojcu Gustavie Schmidzie czy też wuju Aleksandrze Ernście von der Oelsnitz. Schmid do 1945 roku był w posiadaniu wielu pamiątek rodzinnych, wśród których z pewnością znajdowały się książki po jego krewnych⁴⁷.

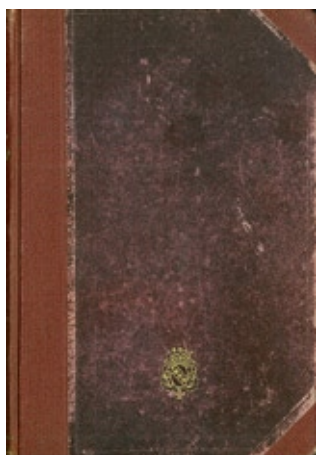
Il. 19. Podpis Schmidy umieszczany najczęściej na stronie przedtytułowej lub przedniej wyklejce (Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku, sygn. II 14554)

⁴⁷ Sieradzan 2011 s. 37 Marienburger Zeitung 1971; Siuciak: Badania nad dawnymi ...[w druku]

Il. 20. Wpis własnościowy ojca Bernharda Schmida – Gustava z datą 1882 oraz miejscem zamieszkania Kolberg (Kołobrzeg), świadczący o odziedziczeniu przez Bernharda Schmida księgozbioru i pamiątek rodzinnych.

(Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku, brak. sygn.)

Il. 21, 22. Egzemplarz pochodzący ze zbiorów Aleksandra Bernharda von der Oelsnitz – wuja Schmida, z supereklibrisem przedstawiającym herb rodu von der Oelsnitz oraz pieczęcią własnościową wewnątrz (Conrad Steinbercht, *Schloss Marienburg in Preussen. Führer durch seine Geschichte und Bauwerke*, Berlin 1891. Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku, sygn. II 4639)⁴⁸.

Zachowane w Bibliotece Muzeum Zamkowego w Malborku egzemplarze, pochodzące ze zbiorów ostatniego, niemieckiego konserwatora zamku, stanowią świadectwo jego obecności w Malborku oraz są wspaniałym źródłem dla dzisiejszych badaczy malborskiej warowni.

Omawiając strukturę zbiorów Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku nie można zapomnieć o bogatej literaturze regionalnej, która stanowi zaplecze dla badaczy pracujących nad dziejami miasta i zamku. Jest to temat wymagający osobnego omówienia, tym bardziej iż jest to zbiór tworzony przez ponad 50 lat istnienia biblioteki.

⁴⁸ Więcej na temat tej pozycji Siuciak: *Badania nad dawnymi...* [w druku]

Składają się na niego liczne przewodniki po zamku i mieście (głównie przedwojenne). Warto tu wspomnieć chociażby o pracy autorstwa Maxa Rosenheyna *Die Marienburg das Haupthaus des deutschen Ordens-Ritter für Besucher derselben beschreiben*, wydanej w Lipsku w 1858 roku. Opracowanie to jest jednym z pierwszych ilustrowanych przewodników po zamku malborskim⁴⁹. Tekst składający się z sześciu rozdziałów omawia poszczególne części krzyżackiej warowni, ale nie tylko. Osobne rozdziały opisują otoczenie zamku czy też historię i architekturę nieistniejącego mostu kolejowego na Nogacie. Tekst uzupełniono 28 ilustracjami, których pierwowzorem były m.in. akwaforty z albumu *Schloss Marienburg in Preussen*⁵⁰ oraz cykl widoków zamku autorstwa Johanna Carla Schultza. Max Rosenheyn jest postacią zagadkową, nie znamy dat jego życia, niewiele wiemy o jego osobie. Wiadomo jedynie, iż był nauczycielem, zapewne w malborskim gimnazjum i pasjonował się historią Prus Wschodnich i Zachodnich. Jego zainteresowania odzwierciedla opublikowany w Gdańsku w 1858 roku dwutomowy przewodnik po Prusach *Reise Skizzen aus Ost- und Westpreussen*. Jako badacz nie był oceniany pozytywnie, wręcz zarzucano mu liczne plagiaty dzieł naukowych⁵¹.

Pośród licznych przewodników na uwagę zasługują również opracowania malborskich konserwatorów Conrada Steinbrechta⁵² i Bernharda Schmida⁵³. Niezwykła historia związana jest również z egzemplarzem pracy Josepha von Eichendorffa, *Die Wiederherstellung des Schlosses der deutschen Ordensritter zu Marienburg*⁵⁴, wydanej w Berlinie w 1844 roku. Właścicielem jej był Władysław Różycki, który stał się jej posiadaczem, służąc w armii Andersa. Po wojnie książka przez kilkanaście lat znajdowała się w Argentynie, o czym świadczy znajdujący się wewnątrz ekslibris Władysława Jerzego Różyckiego (Buenos Aires 1963). W roku 1998 kuzyn Władysława Różyckiego, Jan, ofiarował ją do zbiorów ksiąźnicy zamkowej⁵⁵. Opracowanie Eichendorffa zawiera opis zamku i miasta z dołączonym planem z 1844 roku.

Nieodzownie z dziejami warowni łączy się historia państwa zakonnego, którego stolica mieściła się w Malborku od 1309 roku. W bibliotece znajduje się bogaty księ-

⁴⁹ Aleksandra Siuciak: [nota katalogowa I. C.13], Max Rosenheyn, *Die Marienburg das Haupthaus des deutschen Ordens-Ritter...*, W: Portret artysty na nowo odkryty. Johann Carl Schultz (1801-1873) znany i nieznan / red. Justyna Lijka. Malbork 2009 s. 274

⁵⁰ *Schloss Marienburg in Preussen. Nach seinen vorzüglichsten aeußern und innern Anschichten dargestellt* / hrsg. v. Friedrich Frick. Berlin 1799

⁵¹ Rudolf Bergau: Der Plagiator Max Rosenheyn in Marienburg. *Altpreussische Monatsschrift zur Spiegelung der provinziellen Lebens in Literatur, Kunst, Wissenschaft und Industrie*, Bd 4 s. 286-287

⁵² Wielokrotnie wznawiana praca *Schloss Marienburg in Preussen. Führer durch seine Geschichte und Bauwerke*

⁵³ *Schloss Marienburg in Preussen. Amtlicher Führer* (również wielokrotnie wydawana)

⁵⁴ Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku, sygn. II 15006

⁵⁵ Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku: List Jana Różyckiego do Dyrekcji Muzeum Zamkowego w Malborku z dnia 17 III 1998 roku

Il. 23. Ekslibris Władysława Jerzego Różyckiego w pracy Josepha von Eichendorffa (Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku)

gozbiór, traktujący o grodzie nad Nogatem, jego historii, kulturze i zabytkach. Wśród pozycji z tego zakresu warto wymienić:

- Władysława Łęgi, *Ziemia Malborska: kultura ludowa*, Toruń 1933
- *Marienburger Heimatbuch*, hrsg. von der heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft
- *Marienburger Lehrer und Lehrerinnen*; mitarb. Bernard Pawelcik, Bernhard Schmid, Marienburg, [b.r.]
- *Neues Marienburger Heimatbuch: im Auftrage des Heimatkreises Marienburg Westpreussen*, hrsg. von Rainer Zacharias, Herford 1967
- Karola Górskiego, *Dzieje Malborka*, Gdynia 1960
- Bernarda Pawelcika, *Marienburg*, Berlin 1930

Zgromadzony księgozbiór regionalny odzwierciedla potrzeby czytelników oraz stanowi cenny element w całej strukturze zbiorów Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku.

Zbiory specjalne

Zespół rękopisów i starych druków Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku, swym zakresem odpowiada profilowi biblioteki muzealnej. Stąd w zasobie tym przeważają pozycje historyczne dotyczące dziejów Polski i Prus, historyczno-militarne, numizmatyczne, heraldyczne, z zakresu architektury fortyfikacyjnej, czy też słowniki i atlasy. Uwarunkowania związane ze specyfiką działalności Muzeum Zamkowego, już od samego początku istnienia, zaważyły na dzisiejszej strukturze tego zbioru. Obecnie księżnica zamkowa może poszczycić się posiadaniem 3 rękopisów (XV i XIX w.) oraz 136 vol. starych druków, z okresu od XVI do XVIII wieku. Należy również dodać, iż jest to zbiór stale rozwijający się, co roku do zbioru trafia przynajmniej jeden lub kilka woluminów. Nie jest to może zawrotna liczba, jednakże świadczy o ważności tego zbioru, tym bardziej, że instytucje kultury borykają się z wieloma trudnościami finansowymi. Jest to ogromna zasługa dyrekcji Muzeum, z jej dyrektorem naczelnym Mariuszem Mierzwińskim, która widzi potrzebę i daje szansę rozwojowi tej kolekcji. Dodatkowo rangę zbioru podnosi fakt pochodzenia niektórych egzemplarzy z danych zbiorów zamkowych. Dzieła te w liczbie 3 rękopisów i 8 starych druków trafiały do zbiorów w najprzeróżniejszy sposób m.in. od przygodnych znalazców, instytucji, do których trafiły po wojnie, czy też poprzez zakup na aukcjach antykwarycznych. Warto wspomnieć chociażby o pojawieniu się w 2012 roku starodruku Jerzego Daniela Seylera, *Leben Stanislai I, Königs von Pohlen, mit Nöthigen Anmerckungen, urkunden und Müntzen...*⁵⁶, wydany w Sztokholmie w 1741 roku. Druk ten na przedniej wyklejce oraz stronie tytułowej posiada małą, okrągłą pieczęć Towarzystwa Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego. Ponadto na odwrociu strony tytułowej znajdują się kolejne oznaczenia poświadczające proveniencję malborską. Szczęśliwie dzieło trafiło do zbiorów biblioteki. Trzeba dodać, iż od paru lat zauważa się wzrost pojawiających się na rynku egzemplarzy (nie tylko starodruków) malborskich. Daje to nadzieję na odtworzenie, chociażby w niewielkiej części istniejącego tu w przeszłych wiekach księgozbioru.

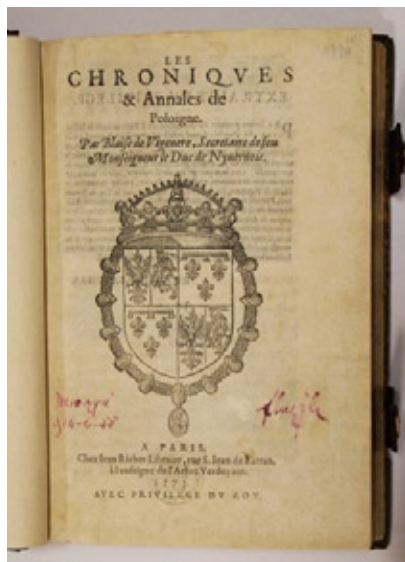
Najliczniejszą grupę starodruków stanowią dzieła osiemnastowieczne, jednakże biblioteka posiada również kilka ciekawych druków szesnasto- i siedemnastowiecznych. Warto wspomnieć chociażby o dziełach reprezentujących grupę poloniców: Marcina Kromera *De origine et gestis Polonorum*⁵⁷ (Bazylea 1555 r.) najstarszy druk w zbiorach biblioteki zamkowej, Marcina Bielskiego *Kronika polska*⁵⁸ z 1579 roku, czy też *Les Chroniques & Annales de Pologne*⁵⁹, autorstwa Blaise de Vingenere, wydana w Paryżu w 1573 roku. Ta ostatnia, posiada udokumentowaną proveniencję od XVIII-XX

⁵⁶ Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku, sygn. XVIII, I 3932

⁵⁷ Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku, sygn. XVI, III 3905

⁵⁸ Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku, sygn. XVI, III 3903

⁵⁹ Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku, sygn. XVI, II 3883 adl.

Il. 24, 25. Blaise de Vigenere, Les Chroniques & Annales de Poloigne (fot. Jolanta Ratuszna)

w., znajdującymi się wewnątrz ekslibrisami. Piękny egzemplarz, poddany konserwacji w 2001 roku, posiada oprawę drewnianą w skórę cielęcą (z epoki) oraz dwie klamry spinające. Skóra tłoczona w partii grzbietowej na złoto oraz na krawędziach, zaopatrzona została w dekoracyjne, tłoczone okucia. Liczne zapiski i drobne glosy są świadectwem historii tego obiektu.

Na osobną uwagę zasługuje również *Biblia Novum Testamentum omne, ex versione utaque, hoc est, des. Erasmi Rotterdami et vulgata*, wydana w Lipsku w 1544 roku. Egzemplarz ten był prezentowany na wystawie *Crème de la crème. Najcenniejsze z cennych malborskiego Muzeum*, zorganizowanej w 2011 roku z okazji jubileuszu 50 – lecia Muzeum Zamkowego w Malborku. Biblia poddana konserwacji w 2012 roku, jest obiektem szczególnym ze względu na zawartość ponad stu drzeworytów, pośród których znajduje się jeden z 1540 roku, autorstwa Lucasa Cranacha⁶⁰. Oprawa w deski (buk) i jasną świńską skórę, tłoczona ślepo ornamentem geometrycznym, roślinnym i figuralnym, została zaopatrzona w mosiężne, dekoracyjne guzy i klamry spinające (częściowo uzupełnione w trakcie konserwacji)⁶¹.

⁶⁰ *Crème de la crème*, s. 82 (przypis 24)

⁶¹ Dokumentacja konserwatorska starodruku, *Biblia*, Lipsiae 1544, oprac. Iwona Bednarek, Łódź 2012 [maszynopis w zbiorach Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku]

Il. 26, 27. Oprawa i karta tytułowa małej republiki Elzevira (fot. Jolanta Ratuszna)

Grupę siedemnastowiecznych starodruków reprezentuje najmniejszy, pochodzący z lejdejskiej oficyny Elzeviriana tomik, *Respublica, Siue Status Regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae etc...*⁶² z 1627 roku. Egzemplarz o wymiarach 6 x 11,7 x 3 cm, oprawny w pergamin na tekturze, wiązany na dwie tasiemki, zawiera monografię Polski, pochodzącą z serii tzw. *małych republik* wydawanych przez oficynę elzewirowską. Charakteryzowały się one małym formatem. Zawierały opracowania historyczno-geograficzne poszczególnych państw europejskich i pozaeuropejskich. Należą one do najważniejszych dzieł tej oficyny wydawniczej.

Również z oficyny elzewirowskiej pochodzi starodruk traktujący o architekturze fortyfikacyjnej, autorstwa Adama Fritacha *L'Architecture Militaire ou la Fortification Nouvelle, Augmentée et enrichie de forteresses regulieres...*⁶³. Do zbiorów biblioteki trafił w roku 1964 jako dar Społecznego Komitetu Odbudowy Zamku, organizacji, która bardzo pręźnie działała na rzecz zamku, finansując zakup wielu muzealiów⁶⁴. Dzieło notowane przez Estreichera⁶⁵, składa się z 3 części, które kolejno omawiają:

1. terminologię związaną z pojęciem fortyfikacji regularnej, dedykowana została Władysławowi IV,

⁶² Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku, sygn. XVII, I 3926

⁶³ Biblioteka Muzeum Zamkowego w Malborku, sygn. XVII, III 3948

⁶⁴ Mierzwiński 2004 s. 44-45

⁶⁵ Karol Estreicher: Bibliografia polska. T. 16. Warszawa 1977 s. 318

2. omawia fortyfikacje nieregularne, poświęcona magistratowi toruńskiemu,
3. zawiera opis walki oblężniczej⁶⁶.

Adam Fritach (Frejtag, Freytag) 1608-1650 – doktor medycyny, matematyk i inżynier wojskowy, stworzył swoje najważniejsze dzieło podczas studiów lekarskich⁶⁷. Ukończone w połowie 1630 roku, a opublikowane w Lejdzie w 1631 roku, było opracowaniem prezentującym tzw. system staroholenderski fortyfikacji⁶⁸. Praca doczekała się licznych przekładów, m.in. w języku francuskim. Niestety nie ukazała się w języku polskim. Po dzień dzisiejszy jest ono podstawą pracy historyków wojskowości.

Zgromadzona kolekcja odgrywa szczególną rolę w działalności Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku. Poszczególne egzemplarze są przedmiotem badań naukowych pracowników Muzeum, lecz nie tylko. Prezentowane na licznych wystawach organizowanych przez malborskie muzeum, stają się wspaniałym ich uzupełnieniem. Jednym z przykładów może być, zlokalizowana w piwnicach Pałacu Wielkich Mistrzów na Zamku Średnim, wystawa pt. Kancelaria wielkich mistrzów w Malborku, poświęcona jednemu z najważniejszych krzyżackich urzędów administracyjnych. Prezentowany na wystawie starodruk Johanna Caspara Venatora, *Historischer Bericht vom Marianisch Teutschen Ritter orden / dess Hospitals Unser lieben Frauen zu Jerusalem...* (Norymberga 1680), traktujący o dziejach zakonu krzyżackiego, jest tłem opowiadanej historii. Ponadto znajdująca się na wystawie kopia faksymilowa rękopisu Heinricha von Hessler *Apokalypse* (oryginał Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu), dokumentuje działalność malborskiego skryptorium (dzieło to do czasu wojny trzynastoletniej znajdowało się na zamku w Malborku).

Zbiory specjalne wykorzystywane są również w działalności edukacyjnej, prowadzonej przez pracowników biblioteki. Dzięki bezpośrednim kontaktom z zabytkowym księgozbiorem, zapoznaje się dzieci i młodzież z historią książki i pisma, poczynając od starożytności, poprzez okres średniowiecza, aż do momentu wynalezienia druku. Taki sposób prezentowania wiedzy na długo pozostaje w pamięci uczestników lekcji bibliotecznych. Od wielu lat zajęcia te cieszą się dużą popularnością wśród uczniów malborskich i okolicznych szkół. Należy też zwrócić uwagę, iż dla wielu osób jest to jedyna okazja obcowania z tego rodzaju obiektami. Dla celów pokazowych wykorzystywane są reprinty oraz kopie faksymilowe dzieł. Wśród nich można wymienić np. reprint średniowiecznego kodeksu rękopiśmiennego autorstwa Baltazara Behema,

⁶⁶ [b. n.], Frejtag Adam. W: Encyklopedia wojskowa. / pod red. Ottona Laskowskiego. T. 1 Warszawa 1931 s. 726

⁶⁷ Stanisław Herbst: Freytag Adam. W: Polski Słownik Biograficzny. / red. Władysław Konopczyński. T. 7 z. 2 Kraków 1948-1956 s. 134

⁶⁸ Jerzy Serczyk: Adam Freytag (1608-1650). W: Wybitni ludzie dawnego Torunia / red. Marian Biskup. Warszawa-Poznań-Toruń 1982 s. 77

Il. 28. Adam Fritach, *L'Architecture Militaire...* (fot. Jolanta Ratuszna)

Apokalipsę św. Jana czy też kopię rękopisu dzieła Mikołaja Kopernika *De revolutionibus...* Natomiast te najcenniejsze, oryginalne dzieła, są zwieńczeniem lekcji i stanowią jej punkt kulminacyjny.

Omówienie w szerokim zakresie działalności Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku nie jest możliwe, dlatego też niniejszy artykuł można potraktować jako wstęp do dalszych opracowań.